

TVRĐAVE I KAŠTELI POŽEŠKE KOTLINE (II.)

Na strmom i nepristupačnom brijegu (visokom 640 m), na sjeverozapadnom rubu Požeške doline, nedaleko od najviših vrhova Papuka, nalazi se prostorno najveća požeška utvrda – Kamengrad. Smještena je na površini od gotovo dva hektara i zbog svoje nepristupačnosti doima, barem u napisima raspjevanih putopisaca, poput pravoga orlovskoga gnijezda. Nalazi se u blizini sela Kamenski Vučjak i Gornji Vrhovci. U srednjovjekovnim se ispravama utvrda spominje kao Kwuar, Kewwar, Kōwar ili Kewar, što je približno slično današnjem nazivu, a prvi se put spominje u 15. st. Prema tlocrtu i graditeljskim značajkama pretpostavlja se da je možda nastala i stoljeće poslije, posebno vanjski obrambeni zid utvr-

FORTRESSES AND CASTLES IN POŽEŠKA KOTLINA (II)

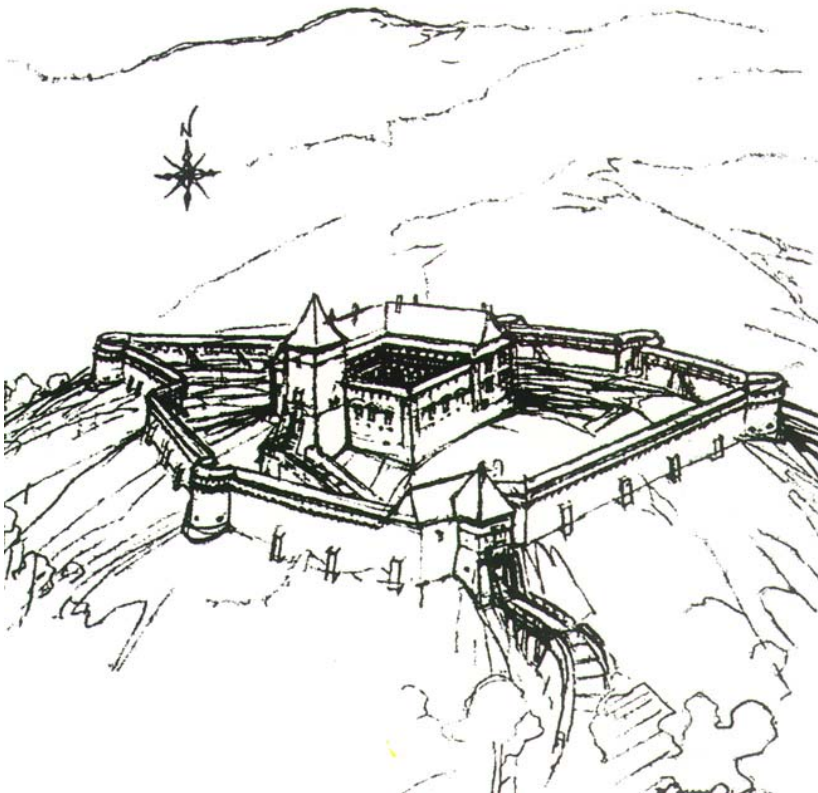
Two big fortifications are situated in the northwestern part of Požeška kotlina. Kamengrad is hidden in the most inaccessible area of Papuk where it actually encircles the peak of this mountain. By its area, it is the biggest fortification in the Požega region. Its walls with towers and semi-towers have been relatively well preserved to this date. It was built in response to Turkish threats in the 15th century and it had many owners before being taken by the Turks who made it the seat of the district. Kamengrad was abandoned after liberation, and has been falling into disrepair ever since. The Velika fortress was built above the town bearing the same name, most probably in the 13th century. It was also abandoned after the retreat of Turks and its south wall, eastern wall and two northern walls have been relatively well preserved while the wall situated on the west side is completely destroyed. The fortress is shaped as an irregular pentagon with the acute angle facing northwards. Nothing has been preserved of many other fortifications that used to exist in the Požega region.

đen kulama koji je prilagođen razvoju vatrenog oružja. No neki su uvjereni da je središnji pravokutni kaštel građen i prije, možda u 14. st., iako pravilan oblik upućuje na renesansno

razdoblje. No sasvim je sigurno da se na mjestu sadašnje tvrđave prije konačnog oblikovanja nalazila neka prijašnja utvrda.

Dakle iako je vjerojatno nemoguće utvrditi prve graditelje, znamo da je prvi vlasnik posjeda i začetaka utvrde bila plemićka obitelj Treutul koja je imala posjede u Vukovskoj i Požeškoj županiji, a sjedište im je bilo Nevna ili Levanjska Varoš u Vukovskoj županiji. Nikola Treutul, prvi zabilježeni vlasnik Kamengrada, bio je od 1388. do 1406. požeški župan. Potom se vlasnici preko ženidbenih veza stalno mijenjaju. Prvi je vlasnik plemićka obitelj Čeh, koja se oko vlasništva dugo sporila, a potom ban Matko Talovac, a od 1475. obitelj Horvat de Litwa koja je imala posjede Vrbovec i Gušćerovec u Križevačkoj županiji.

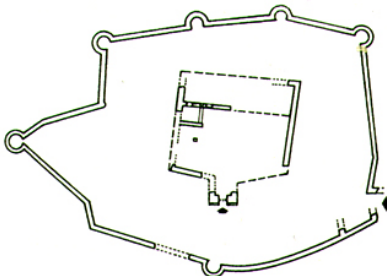
Početak 16. st. vlasnik je posjeda i tvrđave slavni Ivan Zapolja. Za nje ga se vjeruje da je konačno potpuno utvrdio, a možda i potpuno izgradio Kamengrad. Sasvim je sigurno bio naručitelj vanjskoga obrambenog bedema, a prilagodbe su bile nužne zbog sve veće turske opasnosti i učestalijih upada u Požešku kotlinu. Postoji čak velika sličnost između obrambenih zidina Dubrave i Kamengrada

Rekonstrukcija negdašnjeg izgleda Kamengrada (R. D. Devlić)

pa je moguće da je gradnja ili preuređenje posljedica političkog saveza Erdödyja i Zapolje, a zna se da je zagrebački biskup Šimun Erdödy bio Zapoljin veliki pobornik.

U teškim i za budućnost Hrvatske pogubnim dinastičkim borbama, za vlasnika Kamengrada Ferdinand Habiburški 1528. imenovao je Ivana Hoberdanca iz Slatine, poslije i vrhovnog kapetana Slavonije. No Hoberdanc je bio stalno okupiran suzbijanjem turskih provala pa su za vlasnike Kamengrada imenovani Franjo Tahy i nećak mu Juraj. No ni oni nisu imali ni dovoljno vojske ni novca da bi obranili tu veliku utvrdu.

Tlocrt Kamengrada

Turske su se čete pod zapovjedništvom glasovitoga Mehmed-paše Jahjapašića 1536. približile Kamengradu. Navodno su ga zauzele uz pomoć kontroverznog Blaža Krpića, vlasnika posjeda Tarje blizu Grabarja, koji je pristao surađivati s Turcima kako bi poštedito svoj posjed. Krpić se inače optužuje da je pomogao Turcima u zauzimanju mnogih utvrda. Prema svjedočenju plemića Stjepana Kaštelanovića, koji je tom prilikom ranjen, Krpić je ušao u Kamengrad i nagovorio posadu i mnogobrojne izbjeglice na predaju. Bilo kako bilo, pad Kamengrada bio je velik gubitak u obrani Slavonije jer je Turcima bio otvoren put prema Pakracu i Moslavini.

Turci su u Kamengradu imali jaku posadu od 50 azapa (lakah pješaka), 50 farisa (lakah konjanika) i 30 martoloza (Vlaha). Osim tih stalnih vojnika posadu je u slučaju opasnosti pojačavalo desetak spahija iz okolice.

Na posjedu je izgrađena džamija i posebna bogomolja (mesdzid) u tvrđavi za potrebe vojnika. Kamengrad je organizacijski bio okrug (nahija) u Požeškom sandžaku.

I Turci iz Kamengrada znali su se zalijetati na okolne posjede radi pljačke i otimanja. Stoga je Nikola Šubić Zrinski dugo vrebao priliku da im se osveti, što je i učinio 1554. kada je potpuno opustošio posjed i okolinu utvrde i odveo velik broj ljudi u zarobljeništvo.

Pomicanjem bojišnice prema zapadu Turci su Kamengrad sve više zapuštali i on je u 17. st. u prilično ruševnom stanju. Hrvatski je ban Nikola Erdödy najprije spalio svu okolicu, a potom je 1687. tu veliku utvrdu oslobodio uz pomoć slavonskih ustanika. No kako više nije imala praktički nikakvoga vojničkog značaja, počela je naglo propadati pa se već 1702. spominje kao potpuna ruševina.

Utvrdu sačinjava kaštel s prstenom bedema. Kaštel je smješten u središnjem dijelu na najvišoj točki brijega. Pravokutnog je oblika s izdvojenom središnjom kulom. Čini se da u njemu nikada nije bilo branič-kule, a nema ni ugaonih kula što je inače

značajka renesansnih utvrda. Ipak ulaz kroz ulaznu kulu izveden je kao u nekim drugim utvrdoma tog doba, primjerice Gvozdanskom i Kaptolu. Od kaštela su djelomično sačuvani neki zidovi i kameni detalji, najviše u srednjem zidu. U prizemnom dijelu srednjeg zida, u prostoru koji je vjerojatno bio namijenjen stanovanju, nalazi se poveći otvor s nadvojem, a na prvom su se katu nalazila gotički oblikovana vrata. Uz ulaz je mali prozorčić koji je vjerojatno služio za kontrolu ulaza, a veza s prvim katom bila je galerija na kamenim konzolama. Ostaci se ulazne kule dižu 15 do 20 m iznad terena. Prema sačuvanim detaljima čini se da je ulaz bio osiguran zaokretnim i okomito podizanim vratnim krilima, a postojao je i pokretni most. Prednji je zid kule nakošen do polovice svoje visine. Iznad samog ulaza nalazila se prostorija iz koje se vjerojatno upravljalo dizanjem ulaznih vrata. U donjem je dijelu zida debljina približno 1,5 m, a u gornjem se smanjuje na 50 do 60 cm. Okvir je glavnih vrata građen od klešanaca i još su uočljiva odgovarajuća udubljenja za krila vrata s horizontalnim kanalima za grede s kojima su se vrata ojačavala. Zidovi su građeni zelenim pločastim kamenom, a

Ostaci stambenog dijela utvrde

u uglove je ugrađen klesani kamen. Može se uočiti da je istočni zid kaštela naknadno dograđivan istim materijalom.

Ulaz u kulu (snimljeno 1971.)

Kaštel okružuju bedemi sa 6 polukula, od kojih je najčvršća bila ona okrenuta prema zapadu i pokraj nje se nalazila cisterna. Polukule podsjećaju na talijansku renesansu kakva se u kontinentalnom dijelu Hrvatske pojavljuje u prvoj polovici 16. st. Ulaz u utvrđeni prostor bio je smješten na jugoistočnom dijelu i vjerojatno je bio utvrđen posebnom kulom. No taj je ulaz potpuno razrušen. Može se uočiti da je način zidanja isti kao i kod kaštela. Bedemi su inače znatno bolje očuvani, ali zidovi propadaju jer se žbuka raspada. U zidovima se ne može uočiti nikakav poseban graditeljski detalj, jedino se naziru otvori za vatreno oružje.

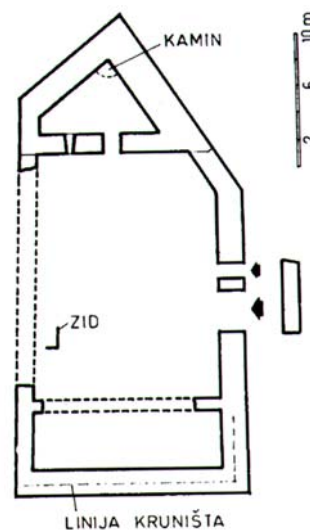
Utvrda je obrasla gustom vegetacijom. U njoj ima i stabala stoljetne starosti, posebno gorskog javora, ali i crnog jasena koji je za ostatke ruševina poguban jer voli zidno vapno pa mu se korijenje širi po zidovima i kamenim fugama. Prostor u utvrdi i oko nje obrastao je posebnim grmovima koji se inače ne susreću u tim dijelovima Slavonije pa se pretpostavlja da su sjemenje prenijele ptice. U zidovima i podgrađu staništa su

mnogih životinja, poput lasice, lisice, kune, divlje mačke, sove i škanjca mišara. Iako se kamenje osipa, a cijela utvrda gubi svoje obrise, čini se da je kamengradska utvrda najdojmljivija požeška utvrda, posebno po svojoj veličini. Stoga ne čudi da je uprava Parka prirode Papuk najavila veću brigu o toj i ostalim utvrdama na zaštićenoj i najvećoj slavonskoj planini. Za početak bi svakako trebalo prorijediti gustu vegetaciju, posebnu onu koja izravno utječe na dalje urušavanje zidova.

Za nedavnog lutanja po lokalitetima s ostacima požeških utvrda nismo se mogli odlučiti posjetiti Kamengrad. O njegovoj nepristupačnosti i skrivenosti pisali su i prije mnogi autori, a nalazi se i u blizini crte razdvajanja u minulom ratu. Iako se pouzdano zna da njegova okolica nije minirana i da su ga od prestanka rata mnogi posjećivali, ipak je moguće da se u okolici nalazi poneka zaostala mina. Stoga mu se bez posebne pratnje nismo osmijelili približiti.

Utvrda Velika smještena je na južnim obroncima Papuka nekoliko kilometara istočnije iznad istoimenog naselja. Nalazi se na strmom brdu Lapjak (visokom 447 m), iznad utoka potoka Veličanke u potok Dubočanku. Još je od davnina cesta iz Požege vodila kroz Veliku preko prije-

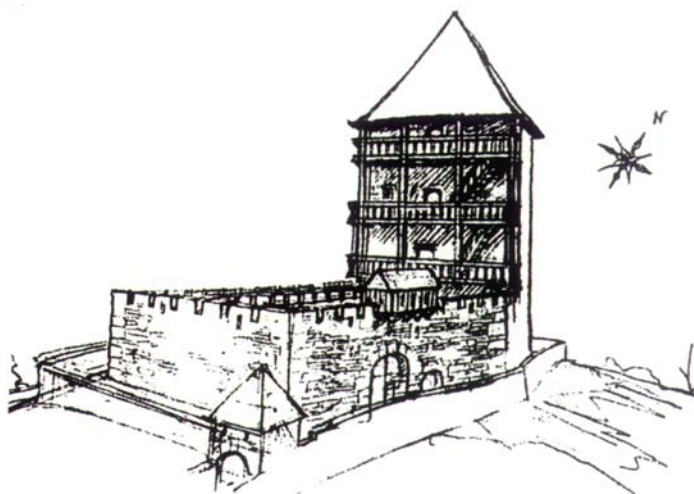
voja Papuka u Podravinu. Bio je to najbliži iako često i ne previše sigurni

Tlo crt utvrde Velika

ran put. Izvori termalne vode u Velikoj bili su poznati još u rimskim vremenima i stoga se vjeruje da je taj kraj bio naseljen od davnina.

U ranom su srednjem vijeku područje oko Velike naselili hrvatski plemići Sudani (Sudeni) i oni su bili vladari Požege za tatarske provale 1242. nakon koje se počinju podizati brojni kašteli. Tada je možda građena sadašnja utvrda koja se u spisima prvi put spominje mnogo kasnije. No prvo je spominjanje utvrde kod mnogih autora različito, a to je čini se zato što ju je zbog naziva često vrlo teško razlučiti od jedne druge – Kralje-

Rekonstrukcija jugoistočnog pročelja Velike (R. D. Devlić)

Pogled na južno pročelje utvrde Velika

Unutrašnjost utvrde s vidljivim utorima za grede

ve Velike. Inače se u izvorima požeška utvrda navodi kao Welyka, Velyka, Velika i Volica.

Čini se da se ime Velika, iako u nazivu rječice, prvi put spominje 1266. u jednoj darovnici kraljice Marije (žene kralja Bele IV.). Sredinom 14. st. posjedom vladaju Bekeffy de Welyke, potomci Bekea iz roda Sudana. Oni su s vremenom znatno ojačali i stekli brojne posjede kojih su sredinom 15. st. imali su čak 67.

No poslije su osiromašili i založili većinu svojih posjeda Berislavićima Grabarskim.

Od gubitka Velike zapravo ih je spasila turska okupacija jer je i nju bio za 300 forinti založio Stjepanu Tahyju posljednji vlasnik Stjepan Velički, vjerojatno u pripremama za bijeg. Mehmed-paša Jahjapašić i tu je utvrdu uspio 1537. ili 1538. zauzeti bez borbe, uz pomoć već spominjanog plemića Blaža Krpića. Navodno je

Krpić uspio nagovoriti Veličkog na pregovore, a još tijekom pregovora u turskom šatoru ušao u utvrdu i bez borbe je predao turskoj vojsci. Tada je navodno došlo do velikog bježanja stanovništva prema Pakracu. O Krpićevoj se izdaji u Zagrebu 1554. vodila i službena istraga, ali se čini da se uspio opravdati. No na ulogu Blaža Krpića o padu mnogih slavonskih utvrda upozoravaju i mnogi suvremeni povjesničari. Kako je on bio iz blizine Grabarja, odakle je bio i posljednji srpski despot Stjepan Berislavić, za kojega se zna da je surađivao s Turcima te pomogao i u padu brodske utvrde, vjerojatno je nemoguće ustanoviti je li Krpićeva izdaja bila iz osobne koristi ili prema naputku njegova znatno bogatijeg i moćnijeg susjeda.

U padu Požege ipak je bilo nekog dogovora jer je unatoč bijegu na tom području ostalo mnogo hrvatskog stanovništva. Kada su 1575. franjevci Bosne Srebrene protjerani iz Požege, u Velikoj su zatekli sačuvanu crkvu Sv. Augustina. Za njezinu uporabu dobili su dozvolu pape Grgura XIII., a dopuštanjem Turaka izgradili su samostan. Uskoro je Velika postala najsnažnije duhovno i narodno središte slavonskih katolika pod turskom vlašću. U veličkom samostanu djeluje novicijat i javna gimnazija koju je pohađalo i do 40 učenika iz Slavonije, Srbije i južne Ugarske, a njezini su đaci mogli nastaviti studij teologije u Italiji. Škola je djelovala kroz cijelo 17. st., čak je 1725. kratkotrajno imala i studij filozofije. Samostan je bio i sjedištem biskupa, a neki su od njih pokopani u veličkoj crkvi: bosanski biskup Toma Mrnavić (1644.), beogradski biskup Marin Ibršimović Požežanin (1650.) i beogradski biskup podrijetlom iz Banje Luke Matej Benlić (1674.) U veličkom je samostanu dugo živio i djelovao legendarni fra Luka Ibršimović Sokol, vođa narodnog ustan-

ka za oslobođenje Slavonije od Turaka.

Zna se da su se u Veliku nakon napada na Požegu 1596. s plijenom povukli hajduci Franje Ilića. Kada su 1600. potučene ustaničke čete Marka i Mata Lapsanovića nedaleko Velike, Turci su zbog sumnje za suradnju s hajducima nabili na kolac tadašnjega franjevačkog gvardijana, a crkvu i samostan utvrdili jarcima, nasipima i palisadama te u nju smjestili svoju posadu. No samostan je i dalje djelovao.

Turci su u utvrdu smjestili veću konjaničku i pješačku postrojbu, a Velika je bila kadiluk u nahiji Požega u Požeškom sandžaku. Evlija Čelebija tvrdi da su u njoj držali posadu od 300 vojnika. Utvrdu inače opisuje kao ruševnu i starinsku, koja u unutrašnjosti ima daskom pokrivene bojničke kuće, hambare, skladišta municije i jednu džamiju. Ujedno tvrdi da je drveni čardak za vojnike smješten između ulazne kapije i kraja utvrde. No nije jasno kako je sve to što je opisao uopće moglo stati u taj relativno maleni prostor.

Nakon turske katastrofe pod Bečom 1683. došlo je vrijeme za oslobođenje Požege. Oslobodila ju je 1687. carska vojska pod komandom Hansa Dunnewalda. No Turci su je ponovno zauzeli 1690. nakon povlačenja carske vojske. Ipak iste ju je godine ponovno u iznenadnom i krvavom napadu zauzeo pukovnik Ivan Markar iz Virovitice. Potom je stari kaštel u Velikoj počeo propadati i već se 1702. u popisu veličke gospoštije spominje kao ruševina kojemu se doduše zidovi još vide, ali je "od pamtivijeka napušten".

Utvrdna je inače relativno mala, ali solidno i čvrsto građena. Tlocrtnom se kompozicijom prilično razlikuje od svih sličnih građevina u Požeškoj kotlini, a među hrvatskim utvrdama ima sličnosti jedino s Lipovcem pokraj Samobora. To je inače izduženi peterkut koji je oštrim bridom ok-

renut prema sjeveru, jedinoj strani svijeta odakle je pristup relativno jednostavan. Utvrda se zapravo sastoji od dva dijela – trokutaste branič-kule na sjeveru i dvorišta s južne strane. U tom su se dvorištu poslije bile smjestile još neke druge zgrade koje su onda dijelom prikrile prvotno krunište. Dvostruki se ulaz u grad nalazi s istočne strane i zaštićen je slobodno postavljenim zidom. Zido-

vi su sa svih strana relativno dobro očuvani, ali ih na zapadnoj strani nema. Nema međutim nikakvih pregradnih zidova, a mjestimice su tek vidljivi njihovi temelji. Zidovi su vrlo široki pa je iza kruništa (50 cm) bilo dovoljno mjesta i za smještaj straže.

Vrh trokutaste branič-kule djeluje zaista monumentalno, poput pramca broda koji je okrenut prema sjever-

Pogled iz unutrašnjosti utvrde na branič-kuli

Branič-kula izvana

nim nepogodama i vjetrovima koji su često vrlo jaki na tom izloženom mjestu. U unutrašnjosti je kula imala prizemlje s tri kata. Na dvije je etaže bio postavljen kamin, a na drugom je katu bio zahod s otvorima koji su bili okrenuti prema zapadu. Posljednji je kat najvjerojatnije bio od drva. Rupe u zidu i tragovi u žbuci pokazuju položaj drvenih greda koje su nosile stropnu konstrukciju. Na unutrašnjoj se strani branič-kule mogu uočiti tragovi drvene galerije koja je služila za prilaz na vrh kule i povezivala istočno i zapadno krunište obodnog zida.

Utvrd je građena lomljenim kamenom dobre kvalitete čiji su slojevi ravnani svakih pedesetak centimetara, a opeka je služila samo za zidanje kamina. Očito je u gradu bilo i složenih peći, što pokazuju brojni ulomci koje su razgmuli nepozvani kopači.

Velička je tvrđava vrlo jednostavna i bez ikakvih pokušaja prilagodavanja terenu. Sudeći prema sačuvanim detaljima, za stanovanje je služila nadogradnja na južnom dijelu. Kamini u prizemlju i prvom katu kule te otvori zahoda na drugom u branič-kuli pokazuju da je bila namijenjena stanovanju. Vjerojatno su se branitelji na katove penjali ljestvama u unutrašnjosti kule, a na najviši se kat vjerojatno dolazilo preko vanjske drvene galerije. Čini se da je ta etaža bila namijenjena isključivo obrani jer branič-kula nema nikakvih tragova otvora. Stoga su se branitelji možda koristili otvorima ispod krovišta, između konzola drvene nadogradnje ili iza kruništa ako je krovište bilo malo pomaknuto.

Nadogradnja na južnom dijelu mogla je služiti i u reprezentativne svrhe, primjerice kao velika dvorana za okupljanje većeg broja ljudi i sl. Oblici nadvoja slični su kao i u osnovnoj gradnji pa je moguće da je to prošireno tijekom građenja ili odmah nakon završetka.

O postojanju utvrde nema nikakvih podataka jer su svi arhivi u Požeškoj kotlini uništeni dolaskom Turaka. Stoga se vrijeme nastajanja može samo pretpostaviti. Čistoća forme i jednostavnost detalja čine se romaničkim. Položaj na zaravnjenom vrhu, debeli zidovi i tlocrt ravnih linija upravo su značajka utvrda sagrađenih u drugoj polovici 13. st. Rekli smo da je gotovo istog tlocrta Lipovac, koji je dozvolu za gradnju od kralja dobio 1251., ali je ta utvrda mnogo mekanijih linija, a ima i klesanih detalja. Velika dijelom podsjeća na Medvedgrad, ali i na samostanske komplekse raspoređene oko klaustara. Možda je ta utvrda samo jedna zakašnjela i pomalo zastarjela romanička građevina.

Nakon odlaska Turaka vlasnikom je svih oslobođenih zemalja koje nije imao tko naslijediti postao austrijski kralj Leopold I., a on je dijelio hrvatske posjede svojim sunarodnjacima. Tako je Veliku 1702. dobio grof Leon Ullefeld, a potom grof Franjo Walsegg koji ju je 1744. prodao barunu Franji Trenku, u čijem je vlasništvu bila sve do tragične smrti u tamnici u Spielbergu 1749. Nakon Trenka vlasnik je bio barun Ivan Peterffy, a zatim Jakov Svetić kao posljednji feudalni vlasnik. Samostan je također bio nakon ukidanja u privatnom vlasništvu sve do 1924. kada je srušen.

Velika je danas poznato turističko središte uvučeno među šumovite papučke kose. Ima otvoreni bazen s toplom termalnom vodom, uređenu skijašku stazu s vučnicom te bogatu i raznovrsnu ponudu za lov i ribolov. Mnoge privlači crkva Sv. Augustina iz 1640. koja je graditeljski spomenik A kategorije. To je gotička crkva koja je naknadno barokizirana, a pridodan joj je i visoki zvonik. U crkvi i pri župi djeluje i Dijecezanski muzej koji je otvoren 1974. odlukom Nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu.

Ipak Velika je u posljednje vrijeme najpoznatija po svom nogometnom prvoligašu *Kamen-Ingardu*, koji nosi ime istoimene građevinske tvrtke i tvrtke za proizvodnju građevnog materijala. Taj klub posjeduje nogometni stadion za 10.000 gledatelja kojega se ne bi postidjele i mnogo veće sredine od tog gradića s nešto više od 2000 stanovnika.

Nedavno smo posjetili ovu zanimljivu utvrdu. Kao i kod drugih požeških utvrda oduševila nas je činjenica da je put do nje dobro markiran, da je ispred ulaza postavljena ploča s osnovnim podacima te da postoji oprema za njezino osvjetljavanje u noći. To svjedoči o dobrom radu Društva za hrvatsku povjesnicu u Požegi te isto tako navješćuje moguće bolje dane i ove i ostalih požeških utvrda. Dojam potpuno kviri pogled

Pogled ispred utvrde na obližnji kamenolom

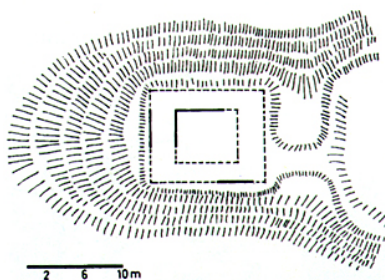
na veliki kamenolom sa zapadne strane i ogoljele i odsječene strane brda. Posebno je čudno i to što se radi o jednom od naših najvećih kamenoloma koji je usto smješten unutar parka prirode. No saznali smo da je kamenolom zatvoren zbog problema s neplaćanjem rudarske koncesije. U međuvremenu je bio i otvoren, ali mu je inspekcija opet zabranila rad do izrade studije utjecaja na okoliš.

U Požeškoj je kotlini bilo još mnogo utvrda od kojih danas nema gotovo nikakva traga. Na zapadnom se dijelu doline nalazio Orljavac, manja ali vrlo važna utvrda pod imenom Orywa, Oryawār i Oriyava. Često je bila razarana, primjerice za tatarskog upada i za građanskog rata krajem 14. st. Čini se da je bila građena od opeke koja je bila rijetkost u srednjem vijeku u Požeškoj kotlini. Njezini su vlasnici između ostalih bili Treutuli, Čeh Levanjski, Peterffyji i Hetenjiji. Utvrda se nalazi zapadno od u šumi, istoimenog sela.

Južnije od Velike nalazi se selo Stražeman, gdje je u srednjem vijeku postojala manja snažna utvrda. Uostalom to je selo, koje je danas stopljeno s naseljem Biškupci, i ime dobilo prema stražama na toj utvrđi. Utvrda se zvala Straszemlye, a nalazila se otprilike sat hoda od sela. U povijesti se spominje relativno kasno, tek 1503., neposredno prije turske okupacije. O njezinu se izgledu ne može ništa reći. Pretpostavlja se da su je srušili Turci jer se 1702. spominje kao potpuna ruševina. No od ruševine nije ništa sačuvano jer je od preostalog materijala sagrađen dvorac u Biškupcima koji je dugo bio u vlasništvu obitelji Janković Daruvarski. Dvorac su 1918. zapalili seljaci.

Sjeverno od sela Doljanovac, nedaleko od Kaptola i duboko u Papuku, bila je na gorskoj kosi koja se spušta prema zapadu smještena srednjovjekovna utvrda. Otkrivena je tek 1971. na lokalitetu Pogana gradina. Na rubu zaravanka s jarkovima i nasipima otkrivena je građevina pravokutnoga

četverokuta. Ispod naslaga zemlje na nekoliko je mjesta pronađen zid od lomljena kamena. Zidovi su izuzetno široki, a čini se da se utvrda sastojala samo od branič-kule koja je prema svojim dimenzijama (10 x 12 m) bila zaista impozantna. Tlocrt podsjeća na kule na Medvedgradu, a s Pogane gradine pruža se dobar pogled na kaptolski kaštel s jugozapadne strane.

Tlocrt utvrde Doljanovac na Poganoj poljani

Na južnom dijelu kotline, sjeverno od Pleternice, nalazila se utvrda Blacko, koja je također arheološki rekonstruirana 1971. Na lijevoj su obali Orljave bila dva uzvišenja od kojih je manje vjerojatno bila sakralna građevina, a ono veće i južnije, obraslo vegetacijom, podsjeća na ostatke fortifikacijske građevine. Uočljivi su i tragovi vađenja kamena. Kula se nalazi nekoliko kilometara sjeveroistočno, a zabilježena je kao utvrda 1702. U njoj je stanovao turski aga, a bila je sagrađena od materijala crkve Sv. Jurja. Danas o tome nema nikakvih tragova. Isti je slučaj s utvrdom u Pleternici, koja se nalazila zapadno do crkve Sv. Nikole. Vlasnici su joj bili Pleternički od Szent Miklosa, Törekijevi i Berislavići. Početkom prošlog stoljeća bila je vidljiva samo gomila kamenja.

Južno uz rijeku Orljavu smješten je Brodski Drenovac, gotovo na izlasku iz Požeške kotline. Tu je nekad bila drenovačka utvrda, za koju se zna da je građena u tridesetim godinama 13. st. Nisu sačuvani nikakvi tragovi pa je to danas samo arheološko nalazište. Drenovačka je utvrda

potpadala pod Požegu, a 1310. je darovnicom kralja Karla I. Roberta dodijeljena Pavlu Gorjanskom.

Osim spomenutih utvrda u izvorima i literaturi još se spominju Brčino, Bučje, Drežnik, Gradac, Komorica, Magla, Majdan i Vetovo. Neki Wely Majdan spominje se 1538., ali danas je to samo toponim. I u blizini Pleternice postojala je neka utvrda, možda se radi o Crkvištu, Blackom ili Gracu. Također na početku prošlog stoljeća mogli su se još između Gornjeg i Donjeg Majdana uočiti tragovi srednjovjekovnih zidina.

U ovom pregledu požeških utvrda ne treba preskočiti ni neke poznate dvorce. Ponajprije Kutjevo, koje je zaista vrlo staro, jer su ga utemeljili cisterciti još u 13. st. Potom su ga Turci bili gotovo u cijelosti porušili, a obnovili su ga isusovci koji su ga držali sve dok njihov red nije raspušten. S njim je potom upravljala Ugarska komora, a zatim Zemaljska vlada i posebna Naukovna zaklada u Zagrebu. Zatim je dobro bilo u zakupu grofa Svetića, potom grofova Nikole i Karla Szécsena, a svoj su preporod i dvorac i posjed doživjeli pošto je na dražbi prodan obitelji Turković, koja je upravo za uzorno gospodarenje posjedom dobila i plemićku titulu. Gospodarski je procvat bio prekinut I. svjetskim ratom, a nakon II. svjetskog rata utemeljeno je socijalističko poljodjelsko dobro.

U današnjem Trenkovu, a negdašnjoj Mitrovici, koje se nalazi na putu između Požege i Velike, stajala je nekada jedna kurija u kojoj je stolovao Franjo barun Trenk. Na tom je mjestu nakon njegove smrti izgrađen sadašnji jednokatni dvorac koji je u relativno dobrom stanju. Taj se kasnobarokni dvorac nalazi usred perivoja u kojemu je glavna znamenitost Trenkov hrast ispod kojega je, prema predaji, Trenk proglašavao osude svojim kmetovima. Vlasnici su mu bili Peterffyji i Jakov grof Svetić. Nakon II. svjetskog rata u njemu je

do 1989. bila osnovna škola, a u vrijeme Domovinskog rata služio je vojnim potrebama. Sada ima pokušaja da se pretvori u hotel.

Na kraju bi trebalo nešto reći i o najslavnijem slavonskom junaku Franji barunu Trenku, posebno zato što se uz njega i njegove pandure vezuje i nastanak hrvatskog ponosa – kravate. Rođen je u kalabrijskom gradiću Reggio u Italiji 1711., a umro je 1749. u dvorcu Spielberg u Brnu u Češkoj. Bio je treći sin Ivana Trenka i Keiler von Hargvatten iz poznate obitelji kurlandskih hercega. Trenkovi su stara njemačka plemićka obitelj s kraja srednjeg vijeka. Otac je Ivan

karijeru koju je okončao kao potpukovnik i zapovjednik tvrđave u Brodu.

Njegov je sin Franjo kao dijete bio vrlo nestašan i tvrdoglav, a takav je ostao i cijelog života. Školovao se kod isusovaca u Sopronu u Mađarskoj i u Požegi. Govorio je sedam jezika. U Slavoniju se vratio na obiteljska imanja pošto su mu tragično stradala oba brata. Nakon što su mu od kuge umrli žena i četvero djece, posvetio se vojnom pozivu. Budući da kralj Karlo VI. Nije prihvatio njegov plan da opremi 4000 vojnika i napadne Bosnu, stupio je u rusku vojnu službu. Proslavio se u ratovima s Turcima, ali je zbog svađe sa

Franjo barun Trenk

čio se u nasljedni rat i naoružao četnu pandura. Zbog velikih vojničkih uspjeha postigao je čin pukovnika. No svi su mu ti vojni uspjesi, uz prkosnu narav i neobuzdan karakter te sklonost svađi i dvobojima, stvorili brojne neprijatelje. Stoga je pred vojnim sudom i kraljicom Marijom Terezijom optužen za mnoga počinjena i nepočinjena djela. Nakon tri godine istrage lišen je časti i imetka te osuđen na doživotnu tamnicu u kojoj je živio dvije godine. Prije smrti napisao je svoje memoare, a umro je u 38 godini.

iako Prus stupio u austrijsku vojnu službu i napravio briljantnu vojnu

zapovjednicima gotovo zaglavio. Nakon povratka u Slavoniju uklju-

Branko Nadilo

